

MLADI I RELIGIJA¹

VITO ORLANDO

Università Pontificia Salesiana
Piazza Ateneo Salesiano, 1
00139 Roma
Italia

Primljeno: 25. 3. 2003.
Pregledni članak
UDK 268-053.6
316:268-053.6

Sažetak

Autor prikazuje odnos mladih prema religiji, pozivajući se na uvelike spominjani povratak mladih religiji kao i na brojna istraživanja koja su posljednjih desetljeća provedena u vezi s odnosom mladih prema religiji. Nakon što je podsjetio na hermeneutski kontekst i pojmovni okvir proučavanog odnosa, autor pojašnjava religiozno poimanje mladih i njihov religiozni život ukazujući na mjesto, ulogu i odnos religioznog iskustva i mladenačkog protagonizma kao i na ambivalentnost religioznog osjećaja mladih. Život suvremenih mladih obilježen je nezainteresiranošću za religiozno, također i pod utjecajem krize religiozne socijalizacije i na obiteljskoj i na crkvenoj razini. Autor stoga na kraju predlaže neke konkretne puteve i ukazuje na najistaknutije kritičke točke.

Ključne riječi: *mladi i religija, religioznost mladih, religiozna socijalizacija*

Zanimljivost i aktualnost teme »mladi i religija« vezane su uz dva temeljna motiva: prvi je bez sumnje uvelike spominjani povratak mladih religiji, a drugi je znatna pozornost koja je upravljena prema religiji u istraživanjima posljednjih deset godina. O prvom aspektu mišljenja su vrlo različita i spominju se mnoge razlike: rezultati istraživanja ukazuju na nemali broj suprotnosti, što upozorava na to da valja izbjegavati naivna pojednostavljivanja.

Religiozna situacija mladih zapravo je vrlo složena: uz znakove otvorenosti i pažnje javljaju se drugi koji naglašavaju udaljenost i smanjenje zanimanja; egzistencijalnu raspoloživost ne slijedi uvijek otvorenost prema transcendentnome itd.

Znakovite manjine mladih pokazuju otvorenost i prihvaćanje religioznog obzora u »sustavima značenja« za kojima život

teži, snažno doživljavanje religioznoga kao i relativnu otvorenost prema specifično religioznomu. Drugi, koji su prije svega usmjereni na traženje identiteta, žive odnos prema religioznomu kao izvor vrednota i značenja koji ostaje poput »zvijezda« u sveukupnoj mnogostrukosti odnosa.

Kriza tradicionalnih vrijednosti naglašava iskustveni odnos prema svetomu koji je vrlo dalek od institucionalnoga modela; pa ipak mladi su vrlo povezani s crkvenom institucijom posredstvom sve brojnijih oblika udruživanja uz te crkvene institucije, a upravo to udruživanje kod mladih pobuđuje zanimanje i privlači ih.

¹ Naslov izvornika: »Religione«, u: M. MIDALI – R. TONELLI (ur.), *Dizionario di pastorale giovanile. Supplemento alla prima edizione*, Elle Di Ci, Leumann (To) 1992, str. 137-149.

Ti različiti vidovi koji se očituju u stvarnosti zahtijevaju produbljeno razmišljanje o trajnosti i pojavi religioznoga, o njegovoj sadašnjoj ulozi na društvenoj i osobnoj razini te o njegovim sposobnostima i mogućnostima razvoja itd.

Uz to se mora pažljivo vrednovati i nepovezanost s religioznim koja često pokazuje potpuno pomanjkanje traženja smisla svakodnevnoga i životnu nevažnost svega onoga što ne pripada konkretnom i materijalnom području: riječ je o životu koji ne nailazi na izazove i pozive koji bi ga doveli do nadilaženja neposrednoga, slučajnoga i materijalnoga.

Složena problematika ovog našeg razmišljanja o »mladima i religiji« tiče se dakle i ozbiljnog razlučivanja poimanja, iskustava i religiozne raspoloživosti mladih, kao i produbljivanja i preispitivanja razlika i nezainteresiranosti za tu dimenziju postojanja s namjerom da se jednako tako uoče mogućnosti i raspoloživosti, zajedno s pozivima i izazovima mladih i situacijom kao takvom.

1. HERMENEUTSKI KONTEKST I POJMOVNI OKVIR

Kako bi se pomoglo da se lakše i djelotvornije slijedi razmišljanje o odnosu »mladi-religija«, potrebno je prije svega rekonstruirati društveno-kulturno ozračje i točno odrediti naš pojamovni okvir.

1.1. *Hermeneutski kontekst*

Znakovitost pojave može se uočiti jedino polazeći od uvjeta njegovog ostvarivanja i specifičnosti njihovih protagonista. Ne može se govoriti apstraktno o mladima, niti o religiji u čisto teorijskoj perspektivi; ne može se misliti niti na pojašnjenje toga odnosa a da se ne razjasni konkretna situacija unutar koje se to ostvaruje.

Naše uporište je aktualno talijansko društvo koje po svojim specifičnostima poprima posebna obilježja paradigmatškog modela složenoga društva.

Posebna brzina i silina kojom se u Italiji razvio proces industrijalizacije »opustošila« je tradicionalne kulture te duboko ugrozila i dezorijentirala prisutne kolektivne identitete. Taj se proces u svom ostvarivanju izvanredno umnažao, napose prenošenjem kulturnih modela putem sredstava javnog priopćivanja. Konkretno, može se ustvrditi da u Italiji nije došlo do procesa preoblikovanja nego do određenog oblika brze zamjene, do raskida koji je izazvao »etičku prazninu« i gubitak utemeljujućeg spomena². Valja međutim istaknuti da su brzina procesa industrijalizacije i njezino lokaliziranje sačuvali »praznine« snažne usidrenosti u tradiciji, što se snažno očitovalo posebice kad je konzumističko društvo pokazalo da je nesposobno proizvesti nove i znakovite vrednote. Kulturni otpor kao i onaj koji proizlazi iz okruženja održali su živima neke odnose i vrednote, ali ne i njihova značenja. Zbog toga oni nisu sposobni usmjeravati konkretno ponašanje i stavove, upravo zato jer ih se crpi iz »zalihe« i jer nisu obnovljeni kao simboli kolektivne svijesti u novoj povijesnoj zbilji.

To se napokon očituje tako kao da vrednote više nisu nešto što bi bilo prihvatljivo, nego nešto što je nesposobno suvislo utvrditi etičko i pragmatično/djelatno uporište.

Na institucionalnoj razini to je urodilo zamršenošću unutarnje logike budući da je pomaknulo sukobe u privatnost pa i u »pojedinačne biografije«, gdje nedostaju normativni modeli i kriteriji kao i sposobnost uočavanja prioriteta među vrednotama. Zbog toga su »etičkoj dezorijentaciji«

² Usp. P. SCOPPOLA, *La «nuova cristianità» perduta*, Studium, Roma 1985.

izloženiji oni koji su u prijelaznom stanju i koji su bez znakovitih pripadnosti.

Posljedice složenosti na religioznoj razini odnose se nadasve na širenje sekularizacije, koja je religiozni govor vezala uz rub (ako ga nije potpuno isključila) bitnih sastavnica novoga društva, često stvarajući uvjerenja da je religiozno opredjeljenje oprečno modernom vremenu. Religiozno obzorje prema tome više nije uporišna točka vrednota, pa i stoga što su te vrednote prilično relativizirane. Kao da je na društvenoj razini došlo do raskida na sveukupnom simboličkom obzorju pa se religiju udaljuje na područje privatnoga oduzimajući joj važnost kod značajnih izbora, napose na društvenoj razini.

Ta perspektiva tumačenja svakako ima svoju vrijednost, ali je treba povezati s tumačenjem koje je više tehničko, a odnosi se na specifičnost »složenoga društva«.

Društvo je složeno jer je raznoliko i raščlanjuje se na »sustave« i »podsustave« koji su u neprekidnoj interakciji, te imaju i relativnu autonomiju i vlastitu logiku funkcioniranja. Ti sustavi i podsustavi u sebi nalaže »vlastite razloge postojanja i umnažanja«. Pozivanje podsustava u složenome društvu na same sebe naglašava i unutarnje razlikovanje, uklanjanje ideološke konflikte, povećava razumijevanje i toleranciju, dopušta i priznavanje specifičnosti. Tako se gubi viđenje sinteze, a povećava razlikovanje, potanko označivanje i specijalizacija.

Unutar pojedinih dimenzija društvene stvarnosti (npr. u podsustavu religija) točnije se određuje logika funkcioniranja koja ne teži za stapanjem nego za raznolikošću. Unutarnje razlike naglašavaju sliku nedosljednosti pa i suprotstavljanja.

U toj složenoj perspektivi, koja teži za tim da svakoj dimenziji prizna njezinu specifičnost i autonomiju, kada nema suprotstavljanja i ideološkog sukobljavanja, usta-

novljuje se stav manje problematičan u pogledu religije, koja se priznaje jednom od kulturalnih obilježja vrlo izmijenjene aktualne stvarnosti. To prihvaćanje religije uglavnom je općenito; iako se ponovno dovodi u vezu sa zahtjevima i dinamikama postojanja, ono nije isključivi izvor istine niti je odlučujuće za životne izbore.

1.2. Pojmovni okvir

Nediferencirana, a u određenim slučajevima i neodgovarajuća uporaba pojedinih izraza pri čitanju odnosa »mladi i religija« ne pomaže jasnom shvaćanju sadržaja i značenja. S jednog je gledišta to međutim gotovo nepremostiva činjenica jer su perspektive pristupa različite te i ono što se uključuje u pojmovne sadržaje može biti vrlo različito.

Ipak držimo korisnim, pri čemu ne mislimo da ćemo utvrditi strogu definiciju ili teoriju tumačenja, razjasniti barem praktičnu uporabu nekih pojmova kako bismo se bolje razumjeli s obzirom na razmišljanje koje ćemo poduzeti.

1.2.1. Religija

Za razumijevanje religije nije nimalo korisna, štoviše može biti uzrokom nesigurnosti i zbrke, ideja da »je sve religija«. Valja pojasniti smisao koji je potrebno pridati izrazima kao što su »nevidljiva religija«, »raširena religija«, koji se vrlo često koriste.

Sustavno identificiranje pojma s jedne se strane ne može a da se ne obazire na kulturnu tradiciju unutar koje se odvija određeno razmišljanje. U toj perspektivi, smatramo da se možemo složiti sa sljedećom definicijom: »Religija je cjelokupnost govora, osjećaja, ponašanja i znakova koji se odnose na neko nadnaravno biće (ili bića).«³

³ A. VERGOTE, *Religione, fede, incredulità. Studio psicologico*, Paoline, Roma 1985, str. 10.

Religija je složena pojava koja prvenstveno podsjeća na odnos s Višim bićem; taj se odnos izražava djelima i obredima; uključuje kognitivnu dimenziju i vidove koji se odnose na emocionalno-afektivno područje; usmjeruje i nadahnjuje način djelovanja. Sveukupnost tih vidova predstavlja »simbolički sustav« (ponajviše racionalno razrađen, a institucionalno posredovan) unutar kojega pojedine sastavnice poprimaju svoje specifično značenje. Odnos prema tom simboličkom sustavu ostvaruje sučeljavanje koje može dovesti do njegova usvajanja ili do njegova marginaliziranja u vlastitome životu.

1.2.2. Religioznost

U uobičajenoj uporabi, zajedno s »religijom« i/ili umjesto nje često se ili gotovo bez razlikovanja upotrebljava izraz »religioznost«. Taj izraz predstavlja međutim drugačiju perspektivu promatranja te pojave ukoliko se odnosi na način pomoću kojega se religija posreduje na pojedinačnoj biografskoj razini: religija postaje životnom pomoću tog pojedinačnog biografskog posredovanja, ali valja imati na umu da je to moguće ako je religija posredovana na društveno-kulturnom području.

1.2.3. Sveto

Drugi pojam koji traži sažeto i točno određenje jest »sveto«. Danas se govori o »ponovnom oživljavanju svetoga«, o »novom osjećaju za sveto«. Valjat će stoga pojasniti značenje tog izraza u svjetlu novih shvaćanja.

Nova značenja »svetoga« odnose se na vrijednost i smisao života. Nadovezuju se dakle na ono što je dublje i osobnije, na potrebu nadvladavanja bilo kojeg rizika gubitka samoga sebe: »Duboko u sebi rađa se svijest da postoji sveto koje je potpuno imanentno postojanju, sveto koje čovjeka

‘objavljuje’ njemu samome i koje mu ‘dopušta’ da pristupi svojoj vlastitoj istinskoj čovječnosti. To sveto dinamičke naravi može imati i ulogu veze između postojanja i Boga.«⁴

Polazeći od nekih rezultata analize, A. Vergote potvrđuje veliku sličnost između svetoga i Boga, iako se jedno ne može sveći ili poistovjetiti s drugim. »Sveto pripada svijetu i ljudskom postojanju, ali u tome pokazuje ono što više nije posve sporedno, površno, nebitno ili neautentično. Postoji područje prijelaza između čisto profanog svijeta i Boga religije. Tako odnos s Bogom uključuje dio iskustva i dio koji nadilazi iskustvo.«⁵

To nam pomaže da shvatimo kako se mnogi mladi danas nalaze upravo na tom prijelaznom području i nastoje nadići površnost na koju ih navodi potrošačko društvo, kako bi stigli do dubine vlastitog postojanja i autentičnije stvarnosti svijeta. U toj fazi istražuju i simbolički religiozni sustav. Potrebno je međutim razlikovati iskustvo svetoga od religioznog iskustva i provjeriti dostiže li religiozni život (pojedinačno biografsko posredovanje) svoju specifičnost ili radije ostaje vezan uz područje svetoga.

U svjetlu tih pojašnjenja, mogao bi se zamisliti sljedeći put kojim prolaze mladi u ponovnom otkrivanju svetoga: od rizika gubitka sebe u »političkom« koje nije održalo svoja obećanja, do »privatnoga« i do zahtjeva za samoostvarenjem i kvalitetom života, pa sve do svetoga kao ponovnog otkrića vlastite vrednote. Put se može zaustaviti na tom pragu transcendentnosti ili uspjeti dostići Boga kao posljednje uporište za svoje posvemašnje spasenje.

⁴ A. VERGOTE, *Religione, fede, incredulità*, str. 179-180.

⁵ *Isto*, str. 180.

2. RELIGIOZNA POIMANJA MLADIH

2.1. *Točno određenje*

Što mladi misle o religiji? Koji smisao pridaju tom pojmu? Na što ih podsjeća, kako djeluje na njihov konkretni život?

Nakon što je nestalo okruženja unutar kojega se izražavalo i ostvarivalo osobno i zajedničko religiozno iskustvo, duboko se promijenilo i samo poimanje »religije«. Odmah na početku podsjetit ćemo kako značenje koje oni pridaju »religiji«, osim što je nesigurno, nipošto nije jednoznačno.

Trebalo bi naime dobro razlikovati između »onoga što religija jest« i onoga što mladi »misle o religiji«. Drugim riječima, između onoga što su naučili, što su primili na odgojnoj razini i onoga što su iskusili, shvatili, što je u njima dozrelo u religioznoj razmjeni ili u sveukupnosti iskustva. S druge strane ne valja misliti da između te dvije stvarnosti nema nikakva odnosa, pa i stoga što ova druga stvarnost (kada dozrije) ne može ne proizaći iz prve, iako joj se može suprotstaviti, može ju se preoblikovati ili pak napustiti kao beznačajnu.

Teško je naći zajednički nazivnik za sva poimanja mladih o religiji. Religija je za njih »vjerovanje«, ideal, sustav vrednota, etika, institucija, obredi itd. Sve te dimenzije mogu biti međusobno pomiješane ili poprimiti različita značenja na temelju pojedinih viđenja života.

Za mlade prema tome religija može biti spremnik u kojemu je moguće pronaći svašta. Stoga je religija za nemali broj adolescenata i mladih »nedefinirana bitnost«, nestalna, gotovo strana njihovoj psihologiji; za mnoge je prema tome teško ući u znakovit odnos s njom, bilo u »teološko-moralnoj«, bilo u »pragmatično-kulturalnoj« perspektivi.

Neki izražavaju svoj odnos nepovezanosti ili barem znatne obostrane udaljeno-

sti u pogledu religije, potvrđujući da je ona »izvan konteksta« njihova vlastitog života. Religija nije znakovita za njihovo vlastito konkretno iskustvo na egzistencijalnoj razini; ostaje štoviše neki teoretski odnos koji stoga što ga se priznaje, smiruje, poput neke vrste sredstva koje je u posebnim slučajevima moguće vrednovati.

2.2. *Neka religiozna poimanja*

Religiozne percepcije mladih možemo bolje i točnije izraziti podsjećajući na neka poimanja.

Istraživanje što ga je proveo G. Milanesi⁶ razlikovalo je među mladima nereligiozno poimanje vjere (unutar njega se uočavala »laička« i »kritičko/negativna« perspektiva), te područje religioznog poimanja (koje se protezalo od pretežno općenitih viđenja [koja su prevladavala] do onih specifično kršćanskih). Među mladima koji su uključeni u udruženja prevladavalo je poimanje »nečega racionalnoga što može dati značenje životu u heurističkoj i kreativnoj perspektivi«. U istom istraživanju, i poimanja o Bogu su bila vrlo različita: od izrazito negativnih (koja zapravo više od reakcije izriču stav odbijanja) i nekonzfesionalno teističkih do onih koja ulaze u područje religiozno/konzfesionalnog (a ta su poimanja i najčešća).

U drugim se istraživanjima očituje vrlo različito poimanje Crkve, prema kojoj se izražavaju osobito stavovi vezani uz institucionalnu dimenziju.

Ne nastavljajući ispitivanja poimanja i provjere prihvaćanja sadržaja i spoznaja, možemo istaknuti da sveukupnost tih poimanja jasno pokazuje kako je došlo do na-

⁶ Usp. G. MILANESI (ur.), *Oggi credono così. Indagine multidisciplinare sulla domanda religiosa dei giovani italiani*, sv. I: *I risultati*, sv. II: *Approfondimenti*, Elle Di Ci, Leumann 1981.

puštanja jedinstvenog oblika poimanja, koje je povijesno predstavljala Katolička crkva. Poimanje je vezano većinom uz pojedinačna viđenja i situacije. Stoga se javljaju neki problemi: kako današnji mladi usvajaju kognitivnu dimenziju religioznoga? U odnosu na što oblikuju svoje poimanje?

Jasno je da nije riječ o »rječniku«, o riječima koje se ne razumiju. U ovaj je proces uključen govor kao i svi kanali prenošenja religioznoga. Potrebno je naime preispitati jesu li takva posredovanja prikladna za aktualna viđenja stvarnoga i jesu li sposobna kod mladih stvoriti ispravnu spoznajnu sliku.

3. MLADI I NJIHOV NAČIN DOŽIVLJAVANJA RELIGIOZNOGA

Različita poimanja i razumijevanja »religioznoga« i temeljnih elemenata od kojih je ono sastavljeno odmah upućuju na pluralnost doživljenih iskustava mladih. Tu doživljajnu rascjepkanost religioznoga valja promatrati kao izravnu posljedicu raspada »prošlih mentalnih sklopova«, ali valja imati na umu i specifične značajke i uvjete života pojedinih subjekata.

Pošto je nestalo tradicionalnog crkvenog uzora, religiozno se povezuje s osobnim traženjem smisla i zahtjevom za transcendentnim na koje pozivaju teškoće svakodnevnoga da se pojasne i ostvare duboke životne težnje.

Neizvjesnost odnosa i poteškoće istraživanja čine granice s nereligioznim vrlo promjenjivima, što može biti vrlo problematično.

Različitost poimanja, stavova, raspoloživosti, motivacija, konkretnih oblika ponašanja čine prekomjerno teškim stvaranje sinteze koja bi pomogla shvatiti i protumačiti kako mladi doživljavaju religiozno. Ipak je moguće uočiti neke temeljne

smjernice kojima mogu biti obuhvaćeni razni oblici iskustva i značenja koje u životu poprima religiozna dimenzija. Budući da se stvarnost promatra s raznih strana, ovdje ne želimo dati iscrpan i sveobuhvaatan izvještaj. Temeljne sastavnice na koje ćemo ukazati mogu usmjeriti provjeru i shvaćanje konkretnih mjesnih situacija.

3.1. Religija kao »uporišna točka«

Rezultati istraživanja i, ponekad, jednostavno promatranje nekih znakovitih činjenica suočavaju nas s istinskim iznenađenjima. Danas (1992) je primjerice, s obzirom na situaciju od prije deset godina, prilično izmijenjena religiozna pripadnost, uključivanje u skupine i udruge, stupanj prakticiranja kao i sami stavovi prema instituciji. Osobito se mogu zamijetiti vrlo raznolika uvjerenja, motivacije, iščekivanja. Prva razina obilježena je nekritičkim prihvatanjem i tradicionalne baštine i novih ponuda i prilika. Riječ je prema tome o prihvatanju koje ne pravi razlike i koje je često površno. Drugim riječima, to je pripadnost koja se povodi za emocionalnim stavovima i koja može dovesti do folklorističnog ponovnog vrednovanja religioznih očitovanja i završiti čak u vrlo intimističkim iskustvima.

Religiozno se živi kao uporišna točka i kao prigoda, ali ne i kao konstitutivna sastavnica vrednota, ideala, modela itd. koji oblikuju značenjsko životno obzorje.

To religiozno doživljavanje koje ne prožima život i koje nije odgovor na specifično pitanje, svodi se na oblik »religioznog konzumizma«, iako nije bez značenja i bez posljedica na raznim razinama.

Formalna neprekidnost očitovanja u biti označava i umnažanje simboličkih predodžbi, tradicionalnih (pa i izmišljenih) rješenja raznih egzistencijalnih problema

te neku vrstu kulturnog kontinuiteta s prošlim naraštajima, iako nas to ne treba zavaravati s obzirom na nastale promjene sadržaja i značenja. Oni koji žive taj oblik religioznosti pokazuju skromnu kulturalnu sposobnost pri ovladavanju složenošću društvenim i kulturnim promjenama i sveobuhvatnu slabost koja ih navodi na traženje postojanosti i sigurnosti koju njihov život drugdje ne uspijeva pronaći ili izgraditi.

3.2. *Religiozno kao »obzorje smisla«*

Među mladima koji se kreću u religioznim ustanovama, pa i sudjelujući u raznim udrugama i skupinama, može se naći druga razina religioznoga iskustva koja je vrlo bogata očekivanjima iako se ona ne mogu u potpunosti poistovjetiti sa specifično religioznim pitanjima.

Potreba, iako teška, za shvaćanjem sebe i rekonstrukcijom vlastitog identiteta otvara te mlade ljude za preispitivanje postojanosti raspoloživih obzorja značenja i za traženje »obzorja smisla« u religiji.

U svjetlu te potrebe, prihvaćanje Crkve, vjere te raznih raspoloživih vidova i sadržaja prvenstveno je usmjereno ka podršci životno znakovitih vrednota koje zadiru u čovjekovu dubinu.

Slabo usklađeni s ciljevima koji se odnose na ponašanje i isto tako slabo zainteresirani za »kulturno oglašavanje«, ti mladi žive iskustvo svetoga u perspektivi ostvarenja mentaliteta i stavova koji će osim priznavanja dubokih vrednota i humanizirajuće perspektive osobe biti sposobni vrednovati osobu u stvarnim mogućnostima koje nudi društveni život.

U taj hod društvene humanizacije i vrednovanja nisu uključene specifično iskustvene uloge, a iskustvo, bilo iskustvo udruživanja bilo crkveno iskustvo općenito, živi se kao mogućnost obrazovnog hoda, koji

je vrlo izbirljiv i u pogledu predloženih kulturnih modela i u pogledu primjera ponašanja koje Crkva nudi. Riječ je o »slaboj« crkvenoj pripadnosti i o izbirljivu odnosu, uz veliku slobodu »izvora« na obzorju značenja i »prihvaćanja« etičkih kodeksa.

S obzirom na razinu religioznoga koje je bilo prethodno življeno, izražava se želja za nečim što je drugačije od tradicionalnog kulturalnog primjera. Svoje osobno utemeljenje pa i napor oko uključivanja u društvo mladi pokušavaju zasnivati na drugotnosti i onostranosti.

Protagonisti toga traženja osobnoga ostvarenja i kulturalnih novina za ovladavanje događajima društvene stvarnosti dobro su kulturno pripravljeni i upravo zahvaljujući toj pripravi posebno je značajno njihovo religiozno iskustvo.

3.3. *Religiozno iskustvo i mladenački protagonizam*

U mladenačkom religioznom doživljavanju javljaju se »predznaci« autentičnosti i kada je riječ o uvjerenjima i kada je riječ o dosljednosti. Ta je pojava značajnija kada je riječ o kvaliteti negoli kada se govori o kvantiteti, iako je riječ o manjini koja nije posve zanemariva.

Znakovi te autentičnosti uočavaju se u bliskoj povezanosti stavova i ponašanja, što se očituje u svjesnijem povezivanju uvjerenja, motivacija i religiozne prakse; u ponovno stečenoj sposobnosti sučeljavanja i dijaloga s institucijom tako da se ostvaruje i uključivanje u instituciju i cjelovitije sudjelovanje u religioznom iskustvu; u nastojanju da se stvori nova sinteza između »vrednota katoličke kulturne baštine« i usmjerenja modernoga društva, napose u okviru iskustava udruživanja; u otkriću vjere kao »povijesnoga zalaganja«, u skladu s Drugim vatikanskim saborom i novijim crkvenim

dokumentima. To religiozno iskustvo pojavljuje se kao istinski put »oslobođenja« koji u otkriću autentičnih vrednota zna prihvatiti i načine posredovanja na crkvenom i na građanskom području. Odatle iznenađujuća pojava mladih koji usvajaju procese unutarcrkvenog učenja i socijalizaciju okruženja pa i samo djelotvorno prisustvo u pothvatima solidarnosti i promicanja koji se nadahnjuju na temeljnim vrednotama kršćanske vjere. Iskustvo protagonizma izražava prisustvo novosti i kreativnosti; ne nedostaje ni pažljive izbirljivosti u pogledu udruživanja odnosno općenito u pogledu crkvene ponude, ali se ona formira polazeći od institucionalnih perspektiva.

Jasno je da se iskustvo protagonizma ostvaruje i stvarno je omogućeno u dinamičkim životnim zajedničarskim stvarnostima, u kojima mladi uspijevaju zrelo ostvariti svoju spremnost na uključivanje i životne izbore koji su vidljiv iskaz dubokog značenja vjere.

Ne smiju se zaboraviti ni neki oblici tog protagonizma koji izražavaju sklonost prema integritetu, napose kad ne dozrijeva sposobnost dijaloga i sučeljavanja. Takvi oblici protagonizma mogu se iscrpiti u ostvarivanju potrebe za prihvaćanjem i sigurnošću što se pretvara u širok iskustveni krug, koji je često suprotan i ispravnom mišljenju i ispravnom djelovanju.

3.4. *Religiozna podvojenost mladih*

Religiozni život mladih jasno je obilježen podvojenošću koja obilježava i religioznu situaciju odraslih. Znak te podvojenosti koji je najlakše provjeriti može se uočiti u stavovima, kulturnim postavkama i životnim iskustvima, koji s jedne strane jasno pokazuju koliko se religija cijeni, ali izražavaju i ne manje jasne znakove odvojenosti, neprivrženosti, obezvređivanja, ne-

dostatka odlučnosti itd. Valja međutim imati na umu i to da su vrednote i način života koje religija zastupa često u sukobu s onima koje zagovaraju razna druga životna okruženja.

Franco Garelli s pravom govori o selektivnoj pažnji, koja je u službi neposrednih prilika i potreba. On religioznu situaciju mladih ukratko izriče na sljedeći način: »Specifičnost sadašnjega trenutka jest težnja brojnih mladih koji žive tu raznolikost situacija i vrednota, da se u svakom okruženju ponašaju u skladu s tim okruženjem, ne težeći nekom jedinstvenom ostvarenju, ne težeći za povezivanjem suprotstavljenih zahtjeva i ne prilagođavajući razna iskustva vrednotama koje su prihvaćene u religioznoj skupini. Tako se i u ovom slučaju pojavljuje izbirljiva mlada osoba koja se prilagođava mnogostrukosti, raznolikosti i suprotnostima kulturalnih odnosa i veza u svakodnevnom životu. Ta mlada osoba od svakoga preuzima ono što može zadovoljiti njezine potrebe, međusobno povezujući raznolike i proturječne zahtjeve, a ne pitajući se kako bi ih se moglo sastaviti.«⁷

4. RELIGIOZNA ISKUSTVA I RASPOLOŽIVOST MLADIH

Religiozne percepcije i iskustva jasno izražavaju različite oslonce i rezultate zbog kojih možemo prilično utemeljeno govoriti o prevladavajućoj »rascjepkanosti« i »subjektivnosti« u religioznom životu mladih: religiozni oslonac ne ostvaruje se kao nešto sveobuhvatno i isključivo niti se izražava kao prihvaćanje institucionalne ponude, s obzirom na koju prevladava snažan izbirljiv stav.

⁷ F. GARELLI, *Giovani e fede in una società differenziata*, u: »Ambrosius« (1984)2, 180-187, ovdje str. 186.

Ako je nemoguće stvoriti potpunu sliku mladenačke religiozne stvarnosti, moguće je međutim, vrednujući pokazatelje prethodne analize, uočiti najznakovitije motivacije otvaranja prema onostranome i uočiti ulogu koju religija ima kod današnje mladeži.

4.1. Raspoloživost prema religioznomu i osobno ostvarenje

Mnogostrukost i međusobna suprotnost svakovrsnih poruka i ponuda otežava mladima razabiranje temeljnih životnih zahtjeva i njihovo znakovito povezivanje s putanjom osobnog ostvarenja. Otvorenost prema svetomu je prema tome očitovanje traganja za solidnošću i dubinom postojanja, za transcendencijom kao otkrićem vrijednosti postojanja. Odatle proizlazi religioznost promatrana kao nešto što je ukorijenjeno u pojedinačnu svijest i kao način potvrđivanja onoga što se osobno doživljava. Na taj način egzistencijalnije potrebe traže religiozne odgovore i uočavaju psihološke i kulturalne dinamizme koji povećavaju raspoloživost prema religioznome.

Naravno, oni koji tako traže temelj i sigurnost, ne hodaju pravocrtno, jer poticaji mogu biti vrlo raznoliki te su i rezultati vrlo različiti.

4.2. Religiozno iskustvo i uključivanje u društvo

Ako je istina da je osnovno i prvenstveno važno »dobro se osjećati u vlastitoj koži«, isto je tako istina da se nije moguće odreći zadovoljavajućeg odnosa s drugima.

Religiozno iskustvo izaziva društvene dinamizme koji pomažu da se uoči uloga religije u ljudskom suživotu. Valja s druge strane imati na umu da se društvo koje religioznomu priznaje određenu ulogu, religioznim isto tako služi kako bi zajamčilo vlastito postojanje i riješilo svoje unutar-

nje sukobe. Mladima se religija može učiniti posebno vrijednim mjestom za povezivanje osobnih iščekivanja i mogućnosti što ih nudi društveni sustav.

Prema tome, religija može izgledati znakovitom sastavnicom procesa uključivanja u društvo.

4.3. Religiozna raspoloživost i uključivanje u društvo

Svaki se društveni sustav prepoznaje po nizu kolektivnih simboličkih predodžbi, a njegova iščekivanja, nade i problemi postaju vidljivi u kulturalnim projekcijama koje predstavljaju njegov temeljni dinamizam i njegove hipoteze o budućnosti.

Sustav kulturalnih predodžbi i dinamizama može potaknuti otvaranje prema religioznomu i pomoći da se oblikuje raspoloživost prema religioznomu koje istovremeno nije ukorijenjeno i u doživljavanje svetoga.

Stoga je raspoloživost prema religioznoj dimenziji šira od prijanjanja uz kršćansku vjeru. Valja prema tome imati na umu da je religiozni osjećaj rezultat sveukupnog odgojnog puta u mjeri u kojoj zna vrednovati osnovnu raspoloživost pojedine osobe. Jasno je međutim da će, ako aktualno odgojno iskustvo stvarno ne otvara prema religioznomu, mladima biti vrlo teško ponovno zadobiti takvo obzorje.

U religioznim iskustvima i raspoloživosti mladih potrebno je promotriti i perspektive i »skriveno, neposredno neostvareno« zahtjeve, »koji međutim ukazuju na posebnu ulogu religioznoga u svakodnevnoj stvarnosti«. Takve uloge i motivacije zasigurno su vezane uz konkretne povijesne prilike i konkretno okruženje. Valja ih prema tome uvijek nadovezati na sveukupno hermeneutsko okruženje, unutar kojega je jedino moguće ispravno smjestiti i shvatiti religiozni čimbenik.

4.4. Rizik raspoloživog identiteta

Sedamdesetih i osamdesetih godina i u Italiji su se proširili novi religiozni pokreti uz koje su pristali napose mladi. Ovdje ne želimo prikazivati te pokrete niti govoriti o njihovim metodama unovačivanja i psihološke manipulacije. Umjesto toga izložit ćemo jedno hipotetsko tumačenje njihova utjecaja na mlade i onoga što su mladi u njima tražili.

Naša je hipoteza sljedeća: u otežanom identificiranju s obitelji i zajednicom i u otežanom pronalaženju perspektiva za koje bi se založili u životu, izražena želja za subjektivnim doživljavanjem iskustva nemali broj mladih dovodi do življenja egzistencijalne raspoloživosti. Dolazeći u kontakt s porukama, prijedlozima i iskustvima koji se čine znakovitima za egzistencijalne potrebe, mladi mogu pristati uz razne religiozne pokrete, organizacije i nove mladenačke religije.

Traženje identiteta, uz popratne probleme ali i raspoloživost prema religioznomu, može upravo u prihvaćanju prijedloga religioznog ostvarenja, za koji se čini da donosi zaštitu i novu objavu, omogućiti drugačije iskustvo samoga sebe i pristanak koji rađa zadovoljstvom u neposrednome.

Raspoloživost na razini identiteta ponekad može izraziti i religiozno traženje koje se označava kao traženje »zdrava integriteta i religiozne sveukupnosti«, kako bi se nadišao svaki oblik podvojenosti između religije i života, spasenja duše i mentalnog zdravlja itd. Mlade međutim čežnja i traženje ponajviše čine pretjerano raspoloživima tako da postaju patološki ovisni opravdavajući to religijom.

Zbog toga se sudionike tih kultova i religioznih pokreta drži »osobama koje su psihički adolescenti; osobama koje nisu uspjele postići unutarnje dozrijevanje, prijelazom od nesigurnosti vlastitog identite-

ta tipične za adolescenciju, do odrasle faze spoznaje i autonomije«⁸.

5. NEZAINTERESIRANOST I NJEZINE POSLJEDICE NA RELIGIOZNOJ RAZINI

Položaj mladih s obzirom na religiju, njezina poimanja i konkretan život ne iscrpljuje se u dosad izloženim pojavama. Postoji i dosta velik broj onih koji su nezainteresirani za religiozno ili ga čak odbacuju. Neki tvrde i da je većina mladih takva. Nije lako protumačiti i ispravno shvatiti takav stav i iskustvo mladih, jer je riječ o nečemu gotovo potpuno novom s obzirom na situaciju od prije nekoliko godina. Ne može se stoga ustvrditi kako je riječ samo o nekoj vrsti osobnog razvoja, jer to iskustvo predstavlja prije društveno-kulturalnu crtu koja sadašnje naraštaje razlikuje od prijašnjih. Problematičnost shvaćanja proizlazi i iz činjenice što se protagonisti tih novih stavova mogu uočiti u različitim društvenim slojevima. Zbog različitih razloga nezainteresiranost se pojavila i među onima koji su društveno »najsigurniji«, ali i među onima koje proizvodna, kulturna i društvena tranzicijska situacija ponajviše kažnjava.

Sve nas to potiče da se zapitamo o pojavi nezainteresiranosti s onu stranu pojedinih životnih iskustava, projicirajući je u složeno obzorje kolektivnih vrednota i prikazivanja ljudskog života.

5.1. *Nezainteresiranost kao opća pojava i njezine posljedice na religioznoj razini*

Nezainteresiranost, koja je danas u širokim slojevima pučanstva proširena kao nov način postojanja, više ne izgleda kao

⁸ J. R. GASCARD, *Le nuove religioni giovanili tra anelito e patologia*, Paoline, Roma 1986.

stav koji je vezan samo uz posebne kulturne i filozofske matrice. Takav se stav naprotiv pojavljuje kao plod »procesa sekularizacije« koji, budući da je u korijenu uzdrmao modele tradicionalnog ponašanja, nije proizveo alternativna utemeljenja i složene slike koje bi bile u stanju opravdati izbore i praksu na osobnoj društvenoj razini. Nalazimo se prema tome u promjenjivoj stvarnosti u kojoj su mnoge dimenzije života nedefinirane i više se ne mogu uočiti kulturalne prevlasti koje su sposobne usmjeriti osobno ponašanje.

Nezainteresiranost se stoga pojavljuje kao prošireni stav koji se tiče vrednota ali i odnosa i zalaganja u ljudskoj zajednici. Stoga, ako se na poseban način i pojavljuje u odnosu na religiju, ne može se svesti samo na tu dimenziju života. Nezainteresiranost je ujedno i plod nedostatnog poticanja subjekta u pogledu religiozne činjenice, kao i nedostatno utemeljenog obrazloženja i vrednovanja vjere i njezinog iskustva, neprihvatanja svetoga kao nečega autentičnoga i znakovitoga za osobni i društveni život. Religiozna nezainteresiranost je prema tome logična posljedica opće nezainteresiranosti koja obilježava aktualnu kulturu.

Religiozna je nezainteresiranost danas posve moguća jer svakodnevni život ne traži tumačenja i značenja koja nadilaze njegova ostvarenja. Sadašnji mentalitet ne uočava potrebu za vraćanjem na znakovite sveuhvatnosti i zadovoljava se neposrednim. U toj perspektivi religiju se ne promatra kao izvor značenja koji je u stanju obrazložiti svakodnevno, pa se prema tome ne vrijedi zanimati za ono što ne pomaže boljem življenju.

Ne postoji međutim samo taj »neutralni« oblik nezainteresiranosti. Nezainteresiranost može biti i plod određenog stajališta, određenog oblika prešutnog progla-

šavanja neznakovitosti sadašnjih religioznih ponuda i putokaza s obzirom na konkretne životne zahtjeve.

5.2. Religiozna nezainteresiranost mladih

Očito je da se temeljne značajke sekulariziranog društva i razne perspektive religiozne nezainteresiranosti odražavaju i na mlade.

Analize mladenačke religioznosti sve jasnije ističu sve rjeđe izričito odbijanje onostranoga poradi ideološkog izbora ili položaja. Sve se više međutim šire stavovi nezainteresiranosti i otuđenosti i s obzirom na religiju i s obzirom na njezino prihvatanje kao sastavne dimenzije konkretnoga života. Očito je riječ o rascjepkanosti položaja sa znakovitim razlikama: može se ići od rubnosti do pragmatičnog otuđenja, od sveobuhvatne neznakovitosti do odbacivanja.

Mladenačka religiozna nezainteresiranost može prema tome poprimiti tipično obilježje neshvaćanja, udaljavanja, neprihvatanja, otuđenosti, neznakovitosti.

Neshvaćanje i udaljavanje mogu biti prvenstveno uzrokovani iskorjenjenjem vrednota u svijetu odraslih koji mlade dovode do neslaganja s vjerovanjima proširenima u društvu, i stoga što ne uspijevaju shvatiti njihovo značenje i vrijednost. Neprihvatanje je najčešće s obzirom na institucionalni religiozni model, koji izgleda ograničava težnje za osobnim samoostvarenjem i društvenom integracijom.

Ne smije se osim toga zaboraviti da velik broj mladih sada praktično živi životom koji ih čini zadovoljnim iako se ne obaziru na bilo kakvo religiozno obzorje i paze samo na ovozemaljske vrednote. Stav nezainteresiranosti prema religiji u ovom se slučaju ukorjenjuje u situaciju u kojoj prevladava model ostvarivanja života iz kojega je nestalo bilo kakvo traženje »smisla«

koje potiče na odlazak s onu stranu svršenoga, izlazeći iz pogodnosti potrošnje. S tim pragmatičnim stavom povezan je i slobodnjački individualizam koji naglašava relativiziranje vrednota u ime apsolutne jednakosti izbora s onu stranu njihovih sadržaja: nema ničega što može težiti prema transcendiranju datosti, a svako traženje svetoga je nezakonito.

6. RELIGIOZNA SOCIJALIZACIJA I RELIGIOZNI ODGOJ DANAS

Prikazane analize ukazuju na problematičnost kao i na znatnu raznolikost aktualne religiozne situacije mladih, što je dobrim dijelom plod procesa promjena i složenosti društvene stvarnosti. Pažnja prema okruženju međutim ne iscrpljuje tumačenje pojava; mnogo toga ovisi i o ponudi, o onome što mladi primaju kako bi svoj život otvorili religioznomu: kako se danas prenose religiozne spoznaje, stavovi, ponašanja? Koja iskustva, koja okruženja utječu na religioznost mladih? Što mladi imaju na raspolaganju da bi razvili i ustrojstveno rasporedili otvaranje religioznomu i njegovo prihvaćanje?

Držimo korisnim upozoriti na religioznu socijalizaciju kako bismo produbili i protumačili kako se pojedinačne i društvene potrebe nadovezuju na dimenziju svetoga i kako se mijenjaju rezultati, stavovi i pozornost prema odgojnim prilikama kojima se raspolaže za ostvarivanje svega toga.

Milanesijevo je istraživanje⁹ istaknulo postojanost i veću djelotvornost iskustava koja su vezana uz ustanovu. Tradicionalna okruženja (župa i obitelj) izgledala su sklonija religioznoj socijalizaciji; no ona su predstavljala znakovite kritične točke i poteškoće za poticanje kritičkog i produbljenog pounutarnjenja religioznih vrednota. Prva je socijalizacija bila ponajviše obilje-

žena nedostatkom djelotvornosti i utjecajnosti; adolescentsko i mladenačko preispitivanje religiozne poruke bilo je bez znakovitih uporišta s obzirom na kulturalne i/ili protureligiozne modele. Sveukupnost procesa socijalizacije bila je označena velikom nesigurnošću zbog pomanjkanja ustanova izvan crkvenoga područja, ali i zbog pluralizma pojaseva koje se moglo uočiti i unutar samoga crkvenog područja.

Te pokazatelje pojašnjavaju i potvrđuju istraživanja provedena u raznim kontekstima.

Da bi se važnost, uloga i svrha sadašnje religiozne socijalizacije sveobuhvatnije preispitala, možemo je pojasniti na tri različite razine.

6.1. Socijalizacija i religiozna socijalizacija

Prva razina je socio-kulturna razina. Na toj se razini zaustavljamo jer smo već uvelike isticali odnos kulture, društva i religije. Iz svega rečenoga jasno je da nešto nedostaje integraciji između socijalizacije i religiozne socijalizacije, jer religiozno postaje rubna i izborna, periferna vrednota za kulturu koja se prenosi na razini društvenog sustava. I religiozne institucije i religiozne vrednote pretrpjele su krizu vjerdostojnosti i ovjerovljenja zbog teškog uključivanja religioznoga u složeno društvo. Religiozne su vrednote prema tome slabo prihvaljive, a kulturno-socijalna formacija mladih je pretežno izvanreligiozna.

6.2. Religiozna socijalizacija na obiteljskoj razini

S određenom sigurnošću možemo ustvrditi da mladi u prvotnoj socijalizaciji i u pristupu drugoj ne nailaze na izričit i pri-

⁹ Usp. G. MILANESI (ur.), *Oggi credono così*.

hvatljiv religiozni prijedlog i stoga što i same obitelji ne definiraju svoj identitet polazeći od odnosa prema religioznosti. U obitelji se općenito dobiva »poticaj na minimalno religiozno iskustvo«, u koje se uključuju kulturalni odnosi okruženja i sakramentalna praksa, bez osobnog vjerskog dozrijevanja i vjerskog zalaganja. Osim toga, i kad obitelj nudi određeni religiozni sadržaj, taj sadržaj nije potvrđen svjedočanstvom i iskustvom, tako da bi ukazivao na konkretno i dosljedno oslanjanje religioznoga na svakodnevni život i na njegove probleme. Prema tome, ono što mladić prima nije dovoljno za tumačenje svakodnevnoga u autentičnom obzoru religioznih značenja, iako sadržaji obiteljskog religioznog iskustva ostaju znakoviti u ustroju njegovih stavova s obzirom na sveto.

6.3. Crkvene ponude

Crkvene ponude djeci, sa svom dvosmislenošću koja prati sakramentalni pastoral, teško ispravljaju obiteljske odgojne postavke; štoviše, mogu još više dezorijentirati. Osim toga, ne uspijeva se postići ono produbljeno shvaćanje značenja i ono ukorjenjenje u svakodnevno koje bi dala perspektiva različita od sveukupne crkvene ponude. Ponude adolescentima i mladima ponajviše su ustrojene oko perspektiva dozrijevanja i izgradnje sustava značenja. To međutim izaziva veliku izbirljivost, a za one koji vrednuju tu mogućnost, riječ je o nekoj vrsti ponovnog utemeljenja religioznog iskustva, što dovodi do određenog rascjepa s odraslim religioznim svijetom i sveukupnom kvalitetom religioznih dinamika koje su prisutne u nekom okruženju. Ponekad te ponude, koje posreduju udruge, ne uspijevaju izbjeći rizik izolacije i neovisnosti, napose s obzirom na polemički stav nekih prema društvu, tako da

se osjećaju kao da su u »opsadnom stanju«. To dovodi do samovoljne marginalizacije i do integrizma.

6.4. Nedovoljan religiozni odgoj

U procesu rasta, religiozno se može prihvatiti i internacionalizirati ili marginalizirati i isključiti. Proces socijalizacije igra odlučujuću ulogu u tim mogućim rezultatima. Vidjeli smo međutim da religiozna socijalizacija, i na obiteljskoj i na crkvenoj razini, ima uglavnom problematična obilježja, posebice stoga što su predloženi religiozni modeli slabo prilagođeni današnjici i odišu pretkoncilskim religioznim videnjima. Mladi se postupno odvajaju od institucionalno religioznoga jer ono ne pokreće nikakav afektivni pokret i jer ga uočavaju kao onoga koji sve više gubi s obzirom na kulturalne modele sadašnjega društva; ili ga pak upotrebljavaju kao rezervu krećući od vlastitih iščekivanja, ne učinivši religiozno sastavnim dijelom svoga životnog iskustva. Samo oni koji dobivaju odgovarajuće obiteljske poticaje i koji nailaze na različit ustroj crkvenih ponuda, žive složen formativni proces koji vjeru i život spaja u jedinstveno obzorje te uspijevaju ostvariti oblike prisustva i zalaganja na crkvenoj i građanskoj razini.

6.5. Religiozna socijalizacija i složeno društvo

Nema sumnje da religiozna socijalizacija danas gubi na intenzitetu i trajanju te da osnovno religiozno uvođenje ne postiže svoju djelotvornost jer ga nema upravo onda kad započinju dozrijevati temeljna životna usmjerenja. Isto je tako prilično očito da obitelj, religiozna institucija, škola, zbog raznih razloga, ne uspijevaju ponuditi i učiniti da zažive znakovita iskustva te potpomoći razne pothvate za od-

govarajuće uvođenje religioznoga. Potrebno je ipak pronaći pravu perspektivu kako bi se vrednovale aktualne poteškoće s obzirom na religioznu socijalizaciju i uvođenje u kršćanstvo. Ne mogu se vrednovati poteškoće a da se ne uzme u obzir i društveno i kulturalno okruženje u kojemu živimo i bez posljedica koje od njega proizlaze s time u vezi.

Imajući na umu ono što smo prije rekli o složenom društvu, moramo biti svjesni kako u slučaju dvosmislenih pitanja i iščekivanja, slabe sigurnosti ponuda i neprikladnog praćenja usvajanja ponuda, nema ni dopunjujuće perspektive prema kojoj se nastoji postići ostvarivanje svih tih vidove (poznavanje, praksa, ponašanje itd.) s njihovim ciljevima, te i rezultat socijalizacije ne može biti nego nesiguran i nestalan. Potrebno je prema tome proučiti poteškoće koje proizlaze iz preoblikovanja religioznoga sustava i iz stavova prema njemu, ali i iz funkcioniranja složenoga društva u njemu. Budući da je riječ o vrlo dinamičnoj stvarnosti i budući da nije na najbolji način postignuto njegovo ostvarivanje i njegovo djelovanje, može još biti znatnih smetnji u komunikaciji i u razmjeni među raznim sustavima; te se smetnje svakako odražavaju u odnosu religioznoga sustava sa svima drugima koji se odnose na osobni i društveni život. Zbog toga je još teže ostvariti odgovarajuće formativno iskustvo koje na najbolji način potiče uzajamno djelovanje raznih životnih dimenzija s religioznim vidom. Novi religiozni stavovi mladih, promjene koje su se ostvarile unutar religioznoga sustava i u njegovu odnosu s drugim sustavima koji tvore sveukupni osobni i društveni život, te slaba svijest o svemu tome kod onih koji potiču i vode proces socijalizacije obavezuju na potpuno premišljanje religiozne formacije u njezinim raznim vidovima.

7. PERSPEKTIVE ZA DJELOVANJE

U prethodnoj analizi više su ili manje bili spominjani poticaji koji su mogli uočiti moguće pravce djelovanja kako bi se odnos »mladi i religija« razvio prema većoj znakovitosti i poosobljenju.

Ovdje ćemo sažeto navesti tri perspektive koje su ponajviše korisne i djelotvorne:

1. *Učiniti da mladi uđu u znakovit odnos s religioznim vrednujući govor i kanale priopćavanja koji će biti u stanju prenijeti poruku i postići njezino međusobno djelovanje s aktualnim viđenjima stvarnoga.* Riječ je naime o autentičnom prenošenju i znakovitom upoznavanju sadržaja i dimenzija religioznoga kako bi mladi mogli svoja poimanja religioznoga ponovno utemeljiti u znakovitom odnosu s drugim životnim iskustvima.

2. *Voditi prema ponovnom iskustvenom otkrivanju »znakovitosti« religioznoga* kako bi se priznala specifičnost religije i otvorilo prema izravnom religioznom pitanju. Najdjelotvornije mjesto moglo bi biti otkriće vrednote života i vrednota općenito kao mogućeg otvaranja prema onostranom. Mogao bi se tako ostvariti prijelaz od egzistencijalnog otkrivanja značenja života do želje da se život ostvari u punini slobode i istine, te napokon ponovno otkriti religiju kao poziv i kao ponudu punine i autentičnosti života.

3. *Pripremiti ponudu s obzirom na kulturu i na zahtjeve života.* Valja razbiti krug »izolacija-privatizacija«, potičući raspoloživost i solidarnost i vrednujući nove prostore socijalizacije i religioznog odgoja koji će pomoći da se iskustveno doživi specifičnost doprinosa religije pojedinačnom i društvenom životu.

Riječ je o perspektivama koje valja pojasniti na razini sveukupnih strategija djelovanja i koje će biti u stanju integrirati ih i postupno uključiti u zajedničarsku stvarnost.

Bibliografija

- Razni autori, *L'indifferenza religiosa*, Città Nuova, Rim 1978.
- Razni autori, *Indifferenza o impegno? La società contemporanea e i suoi esiti. Atti del 53° corso di Aggiornamento Culturale dell'Università Cattolica*, Brindisi 4-9 sett. 1983, Vita e Pensiero, Milano 1983.
- Razni autori, *Oltre l'indifferenza. La Parrocchia a venti anni dal Concilio*. Atti della XXXV Settimana Nazionale di Aggiornamento pastorale del COOP; Dehoniane, Napoli 1985.
- Razni autori, *L'indifferenza religiosa*, u: «Concilium» 5/1983.
- Razni autori, *I giovani tra fede, ragione e prassi*, Vita e Pensiero, Milano 1984.
- BAJZEK J., *Religiosità giovanile tra identità e pluralismo*, u: «Tuttogiovani notizie», 7/1985, 4-11.
- EMMA M., *I giovani e la fede oggi*, Dehoniane, Napoli 1984.
- GARELLI F., *Stato della ricerca sulla religione dei giovani in Italia*, u: «Religioni e Società» 4 (1989)7, 55-61.
- GARELLI F., *Giovani e fede in una società differenziata*, u: «Ambrosius» (1989)2, 180-187.
- GASCARD J. R., *Le nuove religioni giovanili tra anelito e patologia*, Paoline, Roma 1986.
- INTROVIGNE M., *Le nuove religioni*, Sugarco, Milano 1989.
- MELONI F., *Giovani nella Chiesa. Mappa dei movimenti ecclesiali giovanili*, Messaggero, Padova 1986.
- MION R., *Fine di un'eclissi? Sondaggio sulla religiosità dei giovani*, LDC, Leumann 1980.
- MILANESI G. (ur.), *Oggi credono così. Indagine multidisciplinare sulla domanda religiosa dei giovani italiani*, sv. I.: *I risultati*; sv. II.: *Approfondimenti*, Elle Di Ci, Leumann 1981.
- MILANESI G., *La domanda di religione dei giovani tra «eclissi» e «ritorno» al sacro*, u: «Sociologia» (1983)1, 283-296.
- MILANESI G., *Giovani e società complessa: le radici della lontananza*, u: «Note di Pastorale Giovanile», (1986)9, 3-11.
- ORLANDO V. – M. PACUCCI, *Materiali per un'indagine su giovani e religione*, u: «Note di Pastorale Giovanile», 8/1986, 65-73.
- PACE E., *Movimenti e associazioni in un sistema religioso complesso. Il caso della Chiesa cattolica italiana*, u: «Religioni e Società», 4(1989)7, 41-54.
- SCOPPOLA P., *La «nuova cristianità» perduta*, Studium, Roma 1985.
- TOMASI L., *La condizione giovanile in Europa tra società e religione*, Franco Angeli, Milano 1986.
- VERGOTE A., *Religione, fede, incredulità. Studio psicologico*, Paoline, Roma 1985.
- VILLATA G., *Giovani, religione e vita quotidiana*, Piemme, Torino 1984.